

УДК - УДК 821.161.2.09 (Куліш П.)

БЛЕДНИХ Т. Ю.

ТВОРЧИСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

В ОЦІНЦІ МИКОЛИ ПЕТРОВА

У статті йдеться про оцінку професором М. Петровим особливостей і шляхів розвитку української літератури в цілому та аналіз літературного, фольклорного, критичного доробку Пантелеймона Куліша зокрема.

Ключові слова: слов'янофільство, романтизм, етнографічні праці, історичний роман.

1884 року у типографії І. та А. Давиденків у Києві вийшла книга «Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія» Миколи Петрова. З'явилася ця праця майже через сто років після першого видання «Енеїди» І. Котляревського, твору, в якому Україна заговорила про своє післястоліття німоти. І хоча збігла ще майже сотня років, однак у вступному слові Микола Петров констатує, що «украинская литература до сихъ поръ не получила полного права гражданства въ нашемъотечествѣ и періодически подвергалась враждебнымъ нападкамъ со стороны извѣстныхъ литературныхъ партій и даже правительственнымъ запрещеніямъ» [1, 1]. Дослідник не називає цих заборон, але ми знаємо, що ними були Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876), які заборонили не лише українське друковане слово й театр, але й діяльність наукового осередку, яким було Південно-Західне Відділення Російського Імператорського Географічного товариства.

Очевидно причиною, що спонукала Миколу Петрова взятися за дослідження, було бажання дати розважливу картину розвитку української літератури, бо, як він сам зазначав, не всі «обзоры украинской литературы

нынѣшняго вѣка далеко не всѣ отличаются полнотою и обстоятельностью» [1, 4]. Звертаючись сьогодні до праці науковця, маємо змогу побачити, які тенденції в розвитку літератури дослідник окреслив, творчість яких митців розглянув, як оцінив їхній вклад у скарбницю національного мистецтва. Погляд Миколи Петрова на розвиток української літератури цікавий ще й тим, що це погляд людини іншої культури, погляд «з іншого боку» на літературу народу, який лише наприкінці ХІХ ст. почав нарешті відчувати твердий ґрунт під своєю етнічною визначеністю. Предметом нашого розгляду є оцінка професором М. Петровим літературного доробку Пантелеймона Куліша, головного «будителя» української національної самосвідомості.

Микола Петров у своїх «Очерках...» класифікував творчість українських митців за стилями і школами, використовуючи культурно-історичний підхід. Він виділив псевдокласичний, сентиментальний, романтичний, національний, слов'янофільський етапи і новітній, зараховуючи до нього митців реалістичного типу творчості. Цікавим є те, що професор почав огляд української літератури з творчості Івана Котляревського, а не з Г. Квітки-Основ'яненка, як це робили О. Бодянський, М. Костомаров, А. Метлинський, М. Гатцук, П. Куліш. Мотивував актуальність власного дослідження науковець тим, що «историческое изучение украинской литературы показало бы истинное происхождение ее и характеръ, изслѣдовало-бы ту почву, на которой она прозябаетъ, и опредѣлило-бы, насколько устойчива и питательна эта почва, и потому имѣетъ ли свою будущность украинская литература, или не имѣетъ ее» [1, 1—2]. Зважаючи на певну упередженість російськомовного середовища щодо української літератури та прагнучи уникнути «апріорныхъ взглядовъ», Микола Петров вказував, що «главными источниками для изучения

новѣйшей украинської літератури должны служити самыя произведенія ея и отчасти критическіе отзывы о нихъ» [1, 2], а також зазначав, що не претендує на «полноту историко-литературныхъ фактовъ и на спокойную объективность представленія ихъ» [1, 2], через те, що сам не є українцем.

У вступі до «Очерков» дослідник зробив огляд праць, які стосувалися розвитку нашої літератури, зауваживши в примітці, що «з поглядами Онышкевича, Франка и Кошоваго на украинскую літературу мы, къ сожалѣнію, не могли познайомиться» [1, 13]. Ця заувага свідчить про те, що науковець знав про закордонні літературознавчі розвідки, але не мав до них доступу. Важливими серед наукових праць, якими послугувався, Петров вважав дослідження Костомарова, Куліша, Пипіна, Волинця, Українця (М. Драгоманова). Він навіть виділив три групи оглядачів української літератури: до першої відніс представників національно-романтичної тенденції, до другої – українських слов'янофілів, третя репрезентована новітніми прямуваннями, які мають «демократическій характеръ» [1, 10]. Науковець охарактеризував окремі підходи згаданих дослідників щодо розвитку національного красного письменства та зауважив, що представники першої групи (І. Мاستак, М. Костомаров, А. Метлинський, М. Гатцук, А. Котляревський) «дорожать всякимъ, даже маловажнымъ явленіємъ въ области украинской литературы, тога еще очень бѣдной, и отличаются извѣстною долею панегиризма» [1, 5]. До другої групи науковець зарахував Пантелеймона Куліша та його наступників Петраченка, Пипіна, Волинця. Третя група істориків української літератури представлена М. Костомаровим та Українцем (М. Драгомановим), який у галицькій газеті «Правда» виступив зі статтею «Література російська, великоруська, українська і галицька», вказавши шлях розвитку української літератури в реально-соціальному напрямку.

У вступному слові М. Петров говорить, що наприкінці «тридцятих годовъ является триада замѣчательныхъ талантов – Костомарова, Кулиша и Шевченка, деятельность которыхъ,...составляетъ крупнѣйшее явленія послѣднихъ десятилѣтій» [1, 13]. Про літературознавчі студії Костомарова і Куліша дослідник згадав на самому початку книги, бо і сам послуговувався їхніми роботами. Учений констатував, що «бѣглые и незаконченные обзоры украинской литературы» Пантелеймона Куліша, розмежували «два періода въ развитіи: прежній, отжившій свою пору, и новый, представителями котораго являются Квитка-Основьяненко, Шевченко и Марко Вовчокъ» [1, 7]. І хоча Куліш не вказав «отличительныя черты» [1, 8] такого поділу, його підхід перейняв Пипін. Спробу ж вмотивувати Кулішеву періодизацію української літератури, на думку Миколи Петрова, здійснив Волинець у статті «Украинофильскія движенія въ Юго-западной Россіи» [1, 8]. Дослідник пояснює зрозумілими (етичними) причинами той факт, що у літературознавчих розвідках ні Костомаров, ні Куліш не говорять про власну творчість. Однак Петров переконаний, що без мистецького доробку цих діячів цілісної картини розвою української літератури не скласти, а тому оцінка їхньої творчості є на часі й покликана заповнити білі плями, аби дати вичерпну картину зробленого в українському письменстві.

Микола Петров визначив місце Пантелеймона Куліша серед слов'янофілів, поряд з Миколою Костомаровим, Олександром Навроцьким і Тарасом Шевченком. Дослідник навів біографічні відомості з життя Куліша, акцентуючи на тому, що дитинство митця проходило «среди чисто народнаго украинскаго быта и старыхъ поэтическихъ преданій» [1, 265] і вплинуло на подальшу діяльність письменника, згадав про надану М. Максимовичем допомогу, про знайомство Куліша з

Міхалом Грабовським, про київський гурток «молодых украинскихъ патриотовъ» [1, 265] та про арешт літератора, вказавши, що «однимъ изъ поводовъ къ обвиненію послужила «Повѣсть объ украинскомъ народѣ» [1, 266]. Професора Петрова цікавить передусім публіцистична та літературна діяльність Куліша. Він наводить видання творів митця російською та українською мовами від 1840 року до 1883 року, зазначаючи, що «длинный рядъ разнообразныхъ трудовъ ... указываетъ на подвижной и энергической талантъ» [1, 268]. Разом з тим, Петров бачить «неровности и увлеченія» [1, 268] у поглядах письменника, які виникали переважно тоді, коли теоретичні підходи зазнавали впливу почуттів, і від того «впадали въ противоположныя крайности» [1, 269]. Дослідник вважає, що Куліш «никогда не былъ ни чистымъ этнографомъ, ни чистымъ историкомъ: въ исторію и этнографію онъ вноситъ поэтическое или публицистическое возбужденіе, а въ дѣятельности художественной недостатокъ чистой поэзіи восполняется искусственной обдуманностію» [1, 268]. У баченні Миколи Петрова все виглядає так, ніби національна вразливість і щиросердність Пантелеймона Куліша завадили йому стати виваженим академічним науковцем. Нам же видається, що якраз вірність письменника своєму етнічному корінню, усвідомлення себе носієм культури упослідженого народу, штовхало митця до плідної різновекторної діяльності.

Микола Петров виділяє у творчості Пантелеймона Куліша два періоди: перший, коли митець був «рьянымъ украинофиломъ» [1, 270] і другий, коли він став «врагомъ, если не украинофильства, то нѣкоторыхъ его прежнихъ основъ» [1, 270]. Дослідник помічає, що у перший період Куліш «отрицательно относился къ московскому нивеллирующему вліянню на Малороссію» [1, 270], наводячи низку творів, серед яких «Повѣсть объ украинскомъ народѣ» 1846 года, «Поѣздка въ Украину»

1857г.,...» та ще декілька назв, включаючи «Отрывки изъ автобіографіи Василя Петровича Бѣлокопытенка» 1861года...», в яких «показываются вредныя послѣдствія московскаго вмѣшательства во внѣшнюю и внутреннюю жизнь Малороссіи» [1, 270]. Науковець доводить, що негативне ставлення письменника до Москви зумовлено підневільним становищем його рідного краю. На переконання М. Петрова, Пантелеймон Куліш мав на меті «каратъ ... словомъ поэта, историка и белетриста активный, поверхностный слой малорусской націи, чтобы поднять и ободрить нижній, пассивный ея слой» [1, 272]. Дійсно, так. Панько Куліш пов'язував свою інтелектуальну і практичну роботу з культурним розвитком рідного краю, з потребою фіксувати не тільки досягнення, а й прорахунки національної історії і культури. Тексти його творів були націлені на те, щоб будити почуття національної свідомості.

Аналізуючи повість «Майоръ» і «Українскія незабудки», Микола Петров зосередився на розгляді негативних персонажів, підкреслюючи, що Куліш творить образи людей «лакейскіхъ наклонностей» [1, 274], пристосуванців і негідників, котрі відцуралися свого роду і народу. На думку дослідника, письменникові вдаються краще негативні персонажі, ніж позитивні, які «не отличаются живостью и опредѣленностью своего облика и своихъ идеальныхъ стремлений, ... это были типы выдуманые, не имѣющіе подъ собою реальной почвы» [1, 277]. Далі Петров називає позитивні образи «Орисі» і «Дівочого серця» «тепличными и книжными созданиями» [1, 278], і вважає, що «беллетристическія сочиненія Куліша... в которыхъ выводятся положительные типы, отличаются нѣкоторою сентиментальностью, слащавостью...» [1, 279]. Науковець переконаний у тому, що при всіх достоїнствах повістей Куліша в них проглядає «рефлектирующая мысль автора... часто предзанятая и тенденціозная,

служащая кривымъ зеркаломъ для отраженія украинськихъ типовъи украинскаго быта» [1, 279]. На нашу думку, різка оцінка Петрова не враховувала того, що сентиментальність є прикметною рисою національної вдачі, та й естетика романтизму, в просторі якої формувався світогляд Куліша, також віддавала перевагу чуттєвому, зосереджувалась на особистісних переживаннях і пристрастях персонажів.

На переконання Миколи Петрова, етнографічні та історичні праці й розвідки Пантелеймона Куліша «имѣють несравненно больше значенія, чѣмъ беллетристическія его сочиненія» [1, 279]. Науковець детально розглядає збірник «Записки о южной Руси», згадує сповнений захоплення запис у щоденнику Шевченка про це видання, а також наводить критичні зауваження Пипіна, який знайшов у збірнику Куліша недолік світоглядного характеру, яким є «односторонняя любовь къ своей національности» [1, 281]. Не маємо сумніву, що Петрову була близька позиція Пипіна, свідчить про це розлоге цитування з праці останнього, однак Петров спостеріг і те, що «не смотря на племенную односторонность «Записокъ» и, можетъ быть, отчасти благодарей, сборникъ Кулиша долженъ былъ произвести освѣжающее впечатлѣніе на малорусскихъ писателей и ученыхъ, которые теперь стали особенно дорожить устной народной словесностью, пользоваться ею, какъ историческимъ матеріаломъ...» [1, 283]. Видається, що Микола Петров помітив вплив «Записок» на формування і становлення світогляду українофілів, його сучасників, але волів про це не говорити. Дослідник наводить низку ліро-епічних (поєми «Україна», «Великі проводи», думи «Солониця», «Кумейки», «Дунайська дума»), епічних (роман «Чорна рада»), драматичних («Колії») творів Пантелеймона Куліша, які прямо пов'язані з фольклорними джерелами і в яких чітко виражена орієнтація на національні вартості. Зазначаючи зокрема, що Пантелеймон Куліш

вважав за необхідне звертатися до фольклорних джерел, науковець жодного разу не прохопився сказати, що такий пієтет до народної творчості притаманний романтикам, що самим фактом свого існування «Записки...» демонструють ту ж таки тяглість, яку спостерігаємо, наприклад, в Німеччині, коли Людвіг Ахім фон Арнім і Клемонс Brentано видали збірник народних пісень «Чарівний ріг хлопчика», фольклорні мотиви і образи якого трансформувалися у знамениту пісню «Лореляю» (К. Brentано), яка хоч і не мала прямого джерела у фольклорі, була вигадкою, проте породила романтичну легенду, яка органічно вписалася в німецьку літературу. Принагідно можемо згадати братів Якоба і Вільгельма Грімм, які стали відомі завдяки «Дитячим і родинним казкам», а також Вальтера Скотта, який зібрав і надрукував збірник старовинних шотландських балад і легенд «Поезія шотландського кордону».

На думку Петрова, роман «Чорна рада», заслуговує на увагу не тільки тому, що це «первый на малорусскомъ языкѣ историческій романъ» [1, с.286], а й тому, що це «лучшее литературноепроизведение Кулиша...» [1, с.292]. Однак дослідниклише окреслив сюжетні ходи роману та навів розлогі цитати зі статей Миколи Костомарова і Михайла Максимовича. Микола Петров вказав, що Куліш відшуковує неповторне в національній історії, фольклорі, побуті, однак утримався від розгляду творчості митця в контексті розвитку ідей слов'янофільства.

Про світоглядні зміни Пантелеймона Куліша, що сталися після того, як він «удалившисьъ отъ печатной дѣятельности ... занялся съ большимъ вниманіемъ изученіемъ исторіи своего края» [1, 292] дослідник говорить, посилаючись на Миколу Костомарова. Однак Петров переконаний, що «Кулишь могъ измѣнить свои взгляды на прошедшее и настоящее Малороссіи, а своей природы измѣнить не могъ... Прежде онъ былъ

фанатикомъ уваженія къ малорусской старинѣ, теперь сталъ фанатикомъ безпристрастія» [1, 293]. Науковецъ помічає, що в «Хутірній поезії» і «Крашанках» Пантелеймон Куліш «бранить уже и Москву, признаеть возсоединеніе Россіи историческою несправедливостю и убѣждаетъ русиновъ и поляковъ забыть историческія неправды съ обѣихъ сторонъ и подать другъ другу руку примиренія» [1, 295]. Дослідник вказує, що Куліш «старается примѣнить соціологическія идеи Конта ... к разработкѣ украинской исторіи» [1, 295], а от «историческіе документы, малорусскія лѣтописи, козацкія думыи т.п. Кулишь считаетъ ненадежными источниками, потому что они или выдуманы и искажены духовными руководителями народа, или сочинены пьяными кобзарями» [1, 296]. Зрозуміло, що такі думки у Куліша з'явилися в результаті зміни його політичних вподобань, однак дослідник не береться з'ясовувати, що призвело до цього, чому митець спрямував свій погляд на Захід, чому відчув нехіть до того, чим раніше захоплювався.

Дослідник основну увагу зосередив на прозовому доробку П. Куліша, оминувши увагою його лірику. Очевидно, на думку науковця, поетичний пласт творчості митця, був не надто цікавий, щоб на ньому зупинитися більш детально. Лише двічі він цитує поезії Куліша. Перший раз, коли говорить про світоглядні зміни у творчості письменника, зокрема його нове бачення козаків, які «были не болѣе, какъ разбійники, притомъ самыя отвратительныя по своей безнравственности и по своимъ злодѣяніямъ...» [1, 293] («Не поляже, кажеш, слава?»), та вдруге, коли закінчує огляд мистецького доробку Куліша словами «I тебе вже оце не побачу до віку, мій краю коханий», називаючи цей вірш «лебединая его пѣсня» [1, 296]. На думку Петрова цілком закономірним є той факт, що українці, як піддані

Російської імперії, так і піддані Австрійської імперії, не зрозуміли, не прийняли нових поглядів Куліша і «отшатнулись отъ него, какъ отъ измѣнника и врага своей народности» [1, 296].

Микола Петров зазначав, що розглядати новітню українську літературу необхідно, зважаючи на двоїсте як позитивне, так і негативне ставлення її до сусідів – Польщі і Росії, але все-таки «подъ преобладающимъ вліяніемъ російской литературы» [1, 16]. Тому, попри прагнення науковця бути коректним і об'єктивним, бачимо, що він не симпатизував ідеям українофілів, які були логічним продовженням традицій романтизму. Він акуратно обходив усі дражливі питання, що мали стосунок до політики, і хоча визнавав існування української літератури і української мови, і навіть одним з перших дав досить повний опис розвитку нашої національної літератури, проте вважав її наслідувальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія. — Кієвъ, 1884. — 457 с.

БЛЕДНЫХ Т. Ю.

ТВОРЧЕСТВО ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛИША В ОЦЕНКЕ НИКОЛАЯ ПЕТРОВА

Стаття посвящена оцѣнке, которую дал профессор Н. Петров творчеству Пантелеймона Кулиша, известного деятеля украинской литературы.

Ключевые слова: славянофильство, романтизм, этнографические работы, исторический роман.

ВЛЕДНУН Т.

**CREATIVE WORK OF PANTELEIMON KULISH
IN ASSESSING MYKOLAI PETROV**

Author of this article study attitude of professor M. Petrov to the Panteleymon Kulish literary heritage.

Key words: Slavophilism, romanticism, ethnographic work, historical novel.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2012 р.

